
ВОВК-ТОТЕМ

Цзян Жун

Пер. з кит. Н. А. Кірносової

Присвячую: незрівнянним степовим вовкам і кочовикам

Присвячую: колись чарівному монгольському степу

“Плем’я цюанів-жунів¹” вважало своїми предками пару білих собак, у ті часи собака був їхнім тотемом.

Фань Веньлань. “Короткий курс загальної історії Китаю. Розділ I”

Чжоуський князь Му-ван скарав цюанів-жунів, і повернувся, отримавши чотирьох білих вовків і чотирьох білих оленів².

“Історія династії Хань. Перекази гуннів”

Коли Чень Чжень у своєму сніговому заметі налаштував око підзорної труби на великого вовка, він побачив два ока – ніби блискучі металеві конуси. Аж волосся на тілі Чень Чжєня стало сторчма, мов голки в дикобраза, ледь не піднімаючи сорочку над тілом. Старий Біліг був поряд, але Чень Чжень уже навіть не відчував свого подиху, хоча холодний піт, по волосинкам, що стали сторчма, просочувався назовні.

Попри те, що Чень Чжень прожив тут уже два роки, він усе ще боявся великих вовків монгольського степу і їхніх зграй. Тут – глибоко в горах і далеко від табору, опинившись перед такою великою зграєю вовків, він відчував, як навіть подих його тремтить. Ні Чень Чжень, ні Старий Біліг не мали цього разу з собою ані рушниці, ані довгого ножа, ані запряжки, навіть якоїсь залізяки, як от стремено, в них не було. Вони мали лише дві арканних жердини – на випадок, якщо вовки учують людський дух, і їм обом доведеться заздалегідь проводити обряд поховання під відкритим небом.

Чень Чжень насмілився зробити пів-ковтка повітря, і лише після цього повернув трохи голову вбік, щоб подивитись на Старого. Біліг саме спостерігав в іншу підзорну трубу ланцюг оточення, який утворила вовча зграя. Стишивши голос, він сказав:

– І на що ти здався, такий боязкий? Як вівця, не інакше. Ви, ханьці³, до кісток боїтеся вовків. Тільки ханець у степу завжди буде битий.

Спостерігши, що Чень Чжень не видає жодного звуку, він нахилив голову вбік і прошепотів:

– Однак цього разу не розгубись, поворушись хоч трохи, це тобі не іграшки.

Чень Чжень трохи нахилив голову і схопив у жменю сніг, який склеївся в його долоні в крижану грудку.

На схилі гори, навскоси від них, сторожко скубла траву велика отара дзеренів⁴, однак вони ніби ще не помітили вовків. А один кінець вовчого кільця оточення вже наближався до снігового замету, де зачаїлися вони вдвох, і Чень Чжень не на-смілювався поворухнутися, відчував, що майже перетворився на крижану статую.

¹ Китайська назва племен, що мешкали на півночі й північному Заході сучасного Китаю, вважаються прабатьками тангутів. (Тут і далі примітки перекладача).

² І білі вовки, і білі олені вважалися в давньому Китаї ознаками щастя.

³ Етнічна назва китайців.

⁴ Різновид антилоп, що мешкають у Монголії

Це вже був другий випадок, коли Чень Чжень зустрічав у степу вовків. При згадці про першу зустріч він знову затремтів усім тілом. Він був певен, що жодний ханець не втримав би в цій ситуації репутацію сміливця.

Коли два роки тому Чень Чжень прибув з Пекіну на це віддалене пасовище до виробничої бригади⁵, був кінець листопада, і Орхонський степ уже був укритий сліпучо-білим снігом. Окрема юрта для молоді інтелігенції ще не була облаштована, тож Чень поселили до Старого Біліга і йому випало стати чабаном. Одного дня, через місяць після приїзду, він поїхав зі Старим за 80 км до місцевої адміністрації отримати свої документи про навчання й купити заодно якісь побутові речі. Уже перед поверненням, Старого як члена революційного комітету пасовища раптово затримали на збори, а документи, згідно директиви адміністрації, слід було негайно доправити голові бригади, тож Ченю нічого не лишалось, як самому верхи повертатися додому. Перед від'їздом, Старий віддав йому свого вороного коня, який був швидким і добре знав дорогу додому, а також попередив його в жодному разі не з'їжджати з торованого машинами шляху, вздовж якого через кожні 20-30 км є монгольські юрти, тоді все буде гаразд.

Щойно Чень Чжень сів у сідло, як відчув під собою силу першокласного монгольського скакуна, і в нього виникло бажання помчати верхи. Коли дорога завела його на гребінь гори, і він побачив верхівки знайомих гір, що «отаборилися» на віддалі, він умить викинув із голови попередження Старого й свавільно з'їхав з торованого машинами шляху, що ним слід було робити гак у більше ніж 20 лі, та поїхав до головної бригади навпростець, ближчим шляхом.

Ставало дедалі холодніше. Десь на півдорозі почало здаватися, ніби навіть сонце так змерзло, що аж труситься з легеньким шелестінням і сідає за горизонт зіщулившись. У повітря від вкритої снігом землі піднімався холод, тому його шкіряний плащ став цупким від морозу. Коли Чень Чжень помахував вуздечкою, то плащ рипів у місцях згину ліктів і в попереку. Піт на тілі коня перетворився на шар білого інею, ноги коня грузли в снігу, тож він уповільнив ходу. Навколо була дика місцевість без жодних ознак людського житла; вони минали, один по одному, лише пагорбки. Вороний біг собі підтюпцем, не виказуючи жодних ознак втоми. Він скакав рівно, не підстрибуючи, щоб вершнику було зручно, тож Чень Чжень відпустив вудила, дозволивши коневі самому розраховувати силу, швидкість і напрямок. На якусь мить, правда, його пройняло тремтіння від незрозумілої тривоги – він раptom злякався, що кінь заблукає, що погода переміниться й повалить сніг, що він замерзне на смерть у цій сніговій пустелі... а от кого злякатися, так це – вовків.

Вони під'їжджали до роззявини гірської ущелини, коли вуха вороного, що він ними тріпотів усю дорогу дослухаючись до звуків зусібіч, раptom завмерли прямо в напрямку роззявини. Кінь почав закидати голову, форкати, збився з кроку. Оскільки Чень Чжень тоді вперше їхав сам-один такою далекою дорогою по засніженому степу, він і гадки не мав про небезпеку, що чигала попереду. Вороний схвильовано роздував ніздрі, закочував очі, і, зрештою, зробив спробу змінити напрямок, щоб поїхати в об'їзд. Однак Чень Чжень ніяк не розумів намірів коня, тому натягнув вудила і все-таки направив його підтюпцем у попередньому напрямку. Та кінь біг дедалі безладніше – то переходив на крок, то знову біг, то підстрибував, до того ж із такою силою бив копитами, ніби збирався наступної миті помчати щодуху. Чень Чжень знав, що взимку слід берегти сили коня, тому намертво затягнув вудила, не дозволяючи коневі зірватися з місця.

⁵ Колективи молоді інтелігенції, яку відправляли в села підвищувати їхній культурний рівень

Вороний, побачивши, що жодне з попереджень не діє, повернув голову і почав скажено кусати чоботи Ченя, та коли той раптом прочитав підспудну небезпеку в наляканих очах коня, було вже пізно, оскільки вороний, тремтячи, в'їхав у схожу на отвір труби роззявину похмурої гірської ущелини.

Коли Чень Чжень рвучко повернув голову, щоб подивитись углиб ущелини, він ледь не звалився з коня від страху – на засніженому схилі, не далі, ніж за 40 метрів від нього, у світлі вечірньої заграви раптом з'явилася велика зграя лютих монгольських вовків, і хутро їхнє сяяло золотом. Вони всі чи прямо, чи скоса дивилися на нього, встромлюючи в нього свої гострі конусовидні погляди, аж він почувався їжаком. Найближче до нього якраз були декілька величезних вовків, розміром з леопарда. У порівнянні з вовками, яких він бачив у Пекінському зоопарку, ці були вдвічі грубші, на половину вищі і вполовину довші. У якусь мить більше десятка великих вовків, що сиділи на снігу, раптом одночасно підвелися, їхні хвости – від першого до останнього – настовбурчилися, ніби шаблі, готові бути вийняті з піхов, і вони всім своїм виглядом свідчили, що зайняли командну висоту й готові кинутися на ворога. У зграї вовків виділявся білий вовк-ватажок, оточений іншими вовками. Його шия, груди й живіт були сіро-білі, тому він випромінював біло-золоте світло, яке різало очі, а разом з ним і страшний авторитет лиходія. У зграї було не менше, ніж 30-40 вовків. Згодом, коли Чень Чжень докладно розповідав Білігу ситуацію у вовчій зграї, Старий вказівним пальцем змахнув із чола холодний піт і сказав, що, напевне, у вовків саме була нарада з приводу атаки на табун коней, що паслися тоді по той бік гір, і вовк-ватажок саме віддавав накази своїм підлеглим. Ще пощастило, що вони були не голодні – адже вовки з блискучим хутром – це не голодні вовки.

А в той момент Чень Чжень справді вже втратив будь-які відчуття. Останнє, що залишилося в його пам'яті, – ніби з голови випорснув легкий, але надзвичайно страшний звук, схожий на чистий передзвін срібних монет високої проби. Це мав бути звук ударів його душі об тім'я. Чень Чжень відчував, що його життя перервалося на кількадесят секунд, і на цей час він став тілесною оболонкою, яку покинула душа, нерухомим шматком м'яса. Ще довго після тієї зустрічі з вовками, Чень Чжень в душі буде відчувати безмежну вдячність Старому Білігу і його вороному коневі: Чень Чжень не випав із сідла тому, що їхав не на звичайному коні, а на відомому мисливці, що виріс і загартувався в боях із вовками.

І ось, коли все мало скінчитися і їхнє життя висіло на волосині, вороний раптом зробився надзвичайно спокійним. Вдаючи, ніби він зовсім не бачить вовчої зграї, або, принаймні, не збирається заважати їм проводити збори, кінь потихеньку просувався собі вперед кроком звичайного перехожого. Він зібрав усю свою відвагу й чітко контролював копита – не хитався, не нісся, а максимально стабільно ніс у сідлі свого тимчасового господаря, ніби акробат у цирку несе на голові піраміду зі склянок і тарілок. Він чуйно підбирав ходу і обережно контролював поставу Ченя – щоб вісь його хребта була вертикальною, а центр тяжіння не зміщувався, інакше б той втратив рівновагу і впав прямо вовкам у зуби.

Можливо, ця грандіозна сміливість і мудрість вороного повернула назад душу Ченя. А можливо, Чень Чжень раптом заручився духовною підтримкою Тенгера (Неба), який повернув його заблукалій душі віру й сили. Тож коли душа його, що кількадесят секунд літала в морозному повітрі, знову повернулася до тілесної оболонки, він відчув, що вже дивним чином воскрес і при цьому дивовижно тверезий.

Чень Чжень помпезно розпрямився в сідлі й мимоволі наслідуючи вороного мобілізував та сконцентрував усю відвагу, що лишилася, аби вдавати, що також не бачить зграї вовків, хоча краєм ока напружено стежив за ними. Він знав, якими швидкими є вовки монгольського степу – ці кілька десятків метрів, що відділяли їх від здобичі, вони здолають за кілька секунд, і то без особливих зусиль. Відстань між вершником і вовками скорочувалась, і Чень Чжень чудово розумів, що в жодному разі не можна виявляти ні краплі страху, слід бути як Чжуге Лян⁶ з його тактикою *замилування очей противнику*: робити такий вигляд, ніби вони – це сміливий авангард, за яким іде могутня кавалерія. Тільки так можна дотиснути жорстоких і недовірливих степних убивць – монгольських вовків.

Він відчув, як вовк-ватажок витягує шию, щоб здалеку оглянути схил гори за його спиною, і довгі вуха усіх вовків зграї, ніби радари, повертаються в напрямку погляду ватажка. Усі лиходії тихо чекали його наказу. Однак те, що цей самотній неозброєний вершник так самовпевнено наважився заїхати прямо в серце зграї вовків, змусило ватажка й великих вовків повірити йому.

Вечірня заграва поступово зникала. Кінь і вершник ще трохи наблизилися до вовчої зграї. Ці декілька десятків кроків були, можна сказати, найбільш небезпечним і довгим шляхом у житті Ченя. Коли вороний зробив ці декілька кроків, Чень Чжень раптом усвідомив, що один з вовків попрямував до засніженого схилу за його спиною, і зрозумів, що то – розвідник, направлений ватажком перевірити, чи справді за ними є “підкріплення”. Чень Чжень відчув, що його душа, яка щойно зажеврїла в тілі, ладна знову покинути його.

Кроки вороного теж ніби стали не такими впевненими. Ноги людини і тіло коня одночасно затремтіли, від чого швидко виник страшний резонанс, який тільки підсилив їхній спільний страх. Вуха вороного притислися до тіла, і він напружено зосередився на тому розвіднику. Коли вовчий посланець з’ясує справжній стан справ, кінь і вершник якраз наблизяться до зграї упритул. Чень Чжень уже бачив себе в пащі величезного вовка, між двома щелепами гострих вовчих зубів, які ось-ось з клацанням зімкнуться. Вороний почав злегка присідати, щоб зібратися на силі для останнього ривка. Однак, коли кінь із ношею – ривок йому не вдасться.

Чень Чжень раптом, як степові скотарі у критичні моменти, у душі почав заклика-ти Тенгера: О, Передвічне Небо, Тенгере, простягни мені свою руку, допоможи мені! Він також стиха покликав Старого Біліга. “Білі” монгольською означає “мудрий”, тож він сподівався, що Старий зможе чимшвидше передати йому мудрість степовиків. Однак в Орхонському степу було тихо і не чути жодної відповіді. Він розчаровано підняв голову, щоб востаннє поглянути на прекрасного, крижано-блакитного Тенгера.

І раптом на нього, ніби й з неба, зійшли слова Старого й загули в його барабанних перетинках, ніби удар грому: вовки більш за все бояться трьох речей – рушниці, арканної жердини й залізного приладдя. Рушниці й жердини в нього не було. А залізне приладдя? Його ступні аж нагрілися – є! Ноги ж встромлені у величезні сталеві стремена! І ноги аж затремтіли від скаженої радості.

Вони з Білігом помінялися кінями, але не сідлами. Не дивно, що свого часу Старий підібрав йому такі великі стремена, ніби знав наперед, що прийде день, коли вони йому знадобляться. Однак тоді Старий казав, що коли починаєш вчитися їздити верхи, маленькі стремена не даватимуть упевненості: якщо кінь почне брикатися, нога може легко вислизнути й будеш розчавлений копитами. А в цих стремених був широкий, а “підощва” – кругла, порівняно зі звичайними мілкими й квадратними залізними стременими, вони здавалися вдвічі більшими і вчетверо важчими.

⁶ Відомий полководець.

Поки згряя чекала на розвідника, вершник під'їхав до них упритул. Чень Чжень миттю вийняв ноги зі стремен, нахилився і потягнув стремена вгору – кожною рукою по одному. Від цього руху тепер залежало його життя! Він напружив усі сили, рвучко повернувся і загорлав прямо до найбільш щільної частини зграї, після чого підняв важелісні стремена на рівень грудей і почав люто бити ними одне об одне.

“Дзень, дзень...”

Від ударів стремен одне об одне виходив звук, ніби молотком б'ють у рейку, – такий чистий і високий, що аж закладало вуха. Він ризонував вовчу зграю, ніби гострий меч. Для вовків, цей неприродний залізний звук був страшніший за гуркіт грому і, навіть, ще страшніший за брязкіт капкану, що його найбільше боїться степовий вовк. Вже перший звук, який видав Чень Чжень, так налякав вовків, що вони разом затремтіли. Він ударив ще кілька разів, і згряя, за наказом ватажка, почала відступ у повному складі. Притиснувши вуха, втягнувши шиї, вони вмить зникли в горах, ніби жовтий вітер. Навіть той розвідник облишив своє завдання й швидко приєднався до своїх.

Чень Чжень не міг повірити своїм очам: такі страшні й величезні монгольські вовки раптом відступили, злякавшись двох стремен! Він у ту ж мить розхрабрився: то сказано бив у стремена, то розмахував руками, жестикулюючи, як степові кочовики, коли закликають один одного, і кричав назад себе: Хурдан! Хурдан! (Швидше! Швидше!) Вовки – тут! І їх багато!

Можливо, монгольські вовки розуміють монгольську мову і мисливську мову жестів. Так чи інакше, але згряя була так налякана мисливським іміджем цього сумнівного для них мисливця, що швидко відступила. При цьому вовки відступали організовано, навіть під час втечі вони дотримувалися того бойового порядку, який здавна склався у степових вовків: молоді самці – в авангарді, ватажок – попереду, великі вовки – прикривають відступ. Зовсім не так безладно, як розбігаються птаство й інша звірина. Чень Чжень аж завмер, дивлячись на це.

Не встиг він оком моргнути, як від вовчої зграї не залишилося й сліду. Тільки сніг і туман вкривали ущелину.

Денне світло вже згасло. Не встиг Чень Чжень ще як слід прилаштувати стремена, як вороний вилетів з ущелини пулею, і сказано помчав до бригади найближчою відомою йому дорогою. Морозний вітер задував за комір і в рукава, тож холодний піт на тілі Ченя майже перетворився на крижинки.

Врятований з вовчої пащі Чень Чжень почав з тих пір, як і степовики, почитати Передвічне Небо Тенгера. А щодо монгольських степових вовків у нього виникло змішане почуття страху, поваги й зачарованості. Монгольські вовки не тільки глибоко зачепили його душу, але й «пробрали до кісточок» його тіло. Невже степові вовки могли містити в собі таку велику привабливість? У них таїлося щось таке, чого не побачиш, не торкнеш, щось химерне, але, водночас, міцне, – можливо, це був духовний кумир, або первісний тотем. Чень Чжень підспудно відчував, що, напевне, ступив на духовну територію степовиків. І хоча він лише випадково прочинив двері, шпарина приваблювала його погляд.

Протягом наступних двох років Чень Чжень більше не зустрічав такої потужної вовчої зграї. Удень, коли пас овець, іноді здалеку міг побачити одного-двох сірих. Якщо доводилося пройти відстань до сотні лі, міг щонайбільше побачити трьох-п'ятьох вовків. Однак набагато частіше він бачив загризених вовками овець, корів чи коней, щонайменше – одного-двох, двох-трьох, трьох-чотирьох, а щонайбільше – ціле поле, засіяне трупами. Відвідуючи інших степовиків, він бачив вовчі опудала, які майоріли, ніби вовчі прапори, на високих жердинах у кочових мисливців.

Старий Біліг продовжував нерухомо лежати в сніговому заметі і, примружившись, дивитися на дзеренів, що паслися на пагорбку, та вовчу зграю, що поступово наближалася. Він прошепотів до Ченя:

– Ще трохи потерпи. Коли вчишся полювати, насамперед слід вивчитися терпінню.

Коли Старий Біліг був поряд, Чень Чжень почувався набагато впевненіше. Він струсив з вій паморозь, довірливо подивився на Старого, потім підніс до ока підзорну трубу і також подивився на схил навпроти – на дзеренів та вовче кільце. Він бачив, що вовки поки що не вдаються до жодних дій...

Після тієї першої сутички з вовками, він раптом зрозумів, що степовики весь час живуть у вовчому оточенні. У день, коли він пас овець, варто було вийти з юрти, як недалеко вже проступав на снігу рядок свіжих вовчих слідів; на гірських схилах відбитків лап було ще більше, і траплявся сіро-білий свіжий вовчий послід. А вночі, майже кожної ночі, він міг бачити схожі на привиди вовчі тіні; особливо зимовими ночами, вже за десяток метрів від овечої отари з'являлися смарагдові вовчі очі – найменше дві-три пари, п'ять-шість пар, більше – до двадцяти. Одного разу з невісткою Біліга Гасмаа вони нарахували з ліхтариком найбільшу кількість вовчих очей – двадцять п'ять. Первісні кочовики – ніби партизани: спорядження у них найпростіше, загін для овець узимку вони влаштовують з возів, жердин та великих шматків повсті, розташованих колом у загорожу від вітру. Саме від вітру, але не від вовків. Великий отвір з південного боку загону⁷ охороняється лише собаками та жінками, які по черзі чергують по ночам. Іноді вовки забігають у загін, тоді розпочинається битва між ними та собаками, під час якої тіла тварин можуть битися об стіну юрти і будити людей, які сплять, притулившись до неї. Чень Чжень так двічі прокидався від удару вовчих тіл, і якби не стіна-хана, вовки б опинилися прямо в нього на грудях. Що ж, людей, які живуть у первісних кочових умовах, іноді від вовків відділяють тільки два шари повсті. Однак до сих пір Чень Чжень ще не мав можливості по-справжньому помірятися силами з вовками. Можливо тому, що монгольські степові вовки, вправні в нічних битвах, ще більш невловимі, ніж партизани північно-китайських рівнин. Ночами, коли їхні зграї сновигають туди-сюди, Чень Чжень змушував себе спати сторожко, і просив Гасмаа, коли вона чергувала вночі, кликати його, якщо вовки забіжать у загін, щоб він вийшов і допоміг їй відлякувати чи відганяти вовків. Старий Біліг часто, пощипуючи свою бороду гірського цапа, злегка посміхався й казав, що зроду не бачив ханьця, який би так цікавився вовками. І скидалося на те, що Старий був задоволений таким незвичайним інтересом до сірих з боку пекінського студента Ченя Чженя.

Нарешті Чень Чжень все ж побачив зблизка, у світлі ліхтарика, криваву битву між вовками, собаками й людьми. Це сталося однієї зимової ночі, як раз у хуртовину, ще першої – суворої – зими його перебування на рівнині.

Чень-чень (Чжень)! Чень-чень (Чжень)!

Тієї ночі він прокинувся від переривчастих звуків голосу Гасмаа, що кликала його, та скаженого рикую собак. Коли він похапцем натягнув повстані чоботи й шкіряний плащ, узяв ліхтарик і арканну жердину та вибіг з юрти, його ноги сильно тремтіли. У світлі ліхтарика, яке проходило крізь безладно кружляючі сніжинки, він несподівано побачив, що Гасмаа саме тягне за хвіст величезного вовка. Цей вовк у довжину – від хвоста до голови – був на зріст дорослої людини, а вона хотіла витягнути його зі щільного натовпу овець! Вовк з усіх сил намагався по-

⁷ У монголів було прийняти вхід у житло робити з південної сторони.

вернути голову, щоб укусити її, однак перелякані на смерть дурні й жирні вівці, які боялися що вовка, що вітру, уперто купчилися поближче до загорожі, у наслідок чого сніг між їхніми тілами перетворювався на пару і посилювався різкий овечий запах, вони ж затисли вовка спереду так, що той не міг поворухнутися. Він міг лише, вчепившись кігтями в землю, рватися вперед і безладно кусати, хто йому потрапить під зуби. Він з усіх сил намагався вирватися від Гасмаа, вискочити з натовпу овець, щоб розвернутись й кинутись на жінку. Чень Чжень підбіг хитаючись, однак не знав, з чого йому починати. Дві великі собаки позаду Касмаа також нервували, бо не могли пробратися крізь отару, вони тільки скажено ричали й гавкали, щоб, принаймні, так тиснути на вовка. Інші п'ять-шість здоровезних собак Білігової родини з усіма сусідськими собаками саме вовтузилися з вовками на східному боці загону. Тут стояв собачий гавкіт, рик і вий. Чень Чжень хотів наблизитися до Гасмаа, щоб допомогти, однак його ноги трусилися й не переступали. Його давно виношуване гаряче прагнення торкнутися живого вовка власними руками, враз ущхло, ніби заледеніло, від страху. Гасмаа ж, яка подумала, що Чень Чжень справді збирається їй на допомогу, схвильовано закричала:

– Не підходь! Не підходь! Вовк може вкусити! Швидше розжени овець, щоб собаки могли підбігти.

Гасмаа сильно відхилилася назад з усіх сил тягнучи вовка за хвіст, аж на обличчі в неї проступив піт. Вона обома руками перегнула вовчий хвіст так, що вовк від болю почав хапати морозне повітря своєю закривавленою пащею і, не втримавшись, повернувся, щоб розірвати людину на шматки. Зрозумівши, що вперед ходу немає, вовк раптом рвучко відступив назад, повернув половину тупуба й кинувся на Гасмаа. “Кх” – почувся звук, і половина поли її шкіряного плаща залишилася у вовка в зубах. У вузьких монгольських очах Гасмаа спалахнула іскра ненависті і промайнув погляд розлюченої пантери. Вона вчепилася у вовка мертвою хваткою, потім рвучко відстрибнула на крок назад, вирівнявши таким чином вовче тіло, і з усіх сил потягла вовка в бік собак.

Чень Чжень запанікував: однією рукою він високо тримав ліхтарик, спрямувавши його на Гасмаа і вовка, бо боявся, що вона може вчасно не побачити рух хижака і той її вкусить, іншою рукою він розмахував арканом, б'ючи ним по головах найближчих баранів. В отарі почався безлад – боячись, що в темряві є вовк, вівці кинулися до місця, освітленого ліхтариком і Чень Чжень уже не міг їх нікуди зрушити. Він помітив, що в Гасмаа скоро не стане сили тягти вовка, бо вже він протяг її на кілька кроків уперед.

– Мамо! Мамо! – почувся переляканий дитячий голос.

Це дев'ятирічний син Гасмаа Баяр вибіг з юрти, однак побачивши побоїще, він змінив інтонацію. Він миттю кинувся до матері, проскочив по спинах баранів і, опинившись поряд, також схопився за вовчий хвіст. Гасмаа закричала:

– Хапай його за ногу! Хапай його за ногу!

Баяр миттю вчепився обома руками в задню ногу вовка і з усіх сил потягнув за неї, послабивши йому силу ривка вперед. Таким чином, мати й син удвох майже зупинили вовка. А собача зграя на сході загону продовжувала битву. Вовки, очевидно, вдалися до підступу – перетягли на себе основні сили собак, щоб прикрити атаку чи відступ вовків, які забігли в загін. Тож лінія оборони на заході загону тільки завдяки впертості Гасмаа і Баяра не дозволила цьому великому вовку вигнати частину овець через західну стіну повстяної загорожі від вітру.

Старий Біліг також підбіг до отари. Він то лякав овець, то кричав у західний бік до собак:

– Бар! Бар!

“Бар” монгольською означає “тигр”. Так звали найбільшого і найвідчайдушнішого собаку з його зграї, який походив від тибетської вівчарки. Хоча довжиною тіла він і поступався звичайним вовкам, по висоті й ширині грудей перевершував їх. Почувши голос господаря, Бар миттю покинув бійню і примчав до Старого. Коли він різко зупинився, відхекуючись, з його пащі пішов запах вовчої крові. Старий вихопив з рук Ченя ліхтар і спрямував стовп світла прямо в середину отари на вовка. Бар мотнув головою, ніби сердитий охоронець, що втратив свою роботу, і, скаженіючи від люті, рвучко застрибнув на овечі спина і, скочуючись по овечим головам, кинувся до вовка. Старий крикнув до Ченя:

– Жени отару на вовка! Потрібно його затиснути! Не дати втекти!

Потім він потягнув Ченя за руку, і вони вдвох погнали овець щільними рядками в бік вовка і Гасмаа.

Розлючений Бар, відхекуючись парою і кров'ю, нарешті дістався до Гасмаа, однак тіло вовка все ще було затиснуте вівцями, що й не дихали від страху. Справжній мисливський пес монгольських степів знає правила: він не кусатиме вовка за спину чи за тіло, щоб не пошкодити його шкуру. Тож не знаходячи місця, за яке вкусити, Бар безладно ричав і гавкав від хвилювання. Однак, побачивши Бара поряд, Гасмаа раптом повернулася боком, підняла ногу і перекинула через коліно довжелезний вовчий хвіст, який міцно тримала обома руками. Потім вона голосно крикнула, збираючи всю силу в руки і “кхх” – все-таки переломила вовчий хвіст, ніби дерев'яну палицю. Вовк захрипів від болю і розслабив лапи, що дало змогу матері й сину витягти його з купи овець. Тіло вовка здригалося в корчах від болю, він обернувся оглянути рану, і тут Бар, скориставшись нагодою, встромив зуби йому в глотку. І хоча вовк брикався й шкрябався, дві ноги Бара намертво притислися до його голови і грудей. Зуби пса зімкнулися, і дві цівки крові бризнули з артерій на шиї вовка. Звір бився в агонії ще хвилину чи дві, але потім обм'як і впав на землю, з його зубастій пащі вивалився закривавлений язик. Гасмаа витерла з обличчя вовчу кров і глибоко зітхнула. Ченю здалося, що її червоне від морозу обличчя ніби нарум'янене вовчою кров'ю, а вона сама – така дика, войовнича і прекрасна, якими були ще доісторичні первісні жінки.

Запах крові мертвого вовка рознісся в повітрі, й гавкіт собак у східній частині загону раптом завмер, а вовки по одному відступили й швидко зникли в темряві. А через деякий час з північно-західної частини степу донісся моторошний вий вовчої зграї – вовки оплакували свого хороброго генерала, який загинув у бою.

Я ні на що не здатний, боязкіший за вівцю! Ченю було соромно зізнатися:

– Я – слабший за степового пса, слабший за жінку, навіть слабший за дев'ятирічну дитину!

Гасмаа, сміючись, захитала головою:

– Ні, ні, що ти! Якби ти не прийшов мені на допомогу, вовк би з'їв баранця з тельбухами.

Старий Біліг також засміявся:

– Мені ще в житті не траплявся ханський студент, який би допомагав заганяти овець і світив ліхтариком!

Ченю нарешті вдалося торкнутися вовчого тіла – вже мертвого, але ще теплого. Він справді шкодував, що йому не вистачило щойно хоробрості допомогти Гасмаа тягти вовка за хвіст, і він втратив таку можливість набути досвіду боротьби з вовком голими руками, яка, взагалі-то, рідко-коли випадає ханцю за життя. Вовки Орхонського степу справді такі великі, що аж лячно – ніби волохата горила, що

впала на землю і, здається, лише втратила свідомість, але щомиті може з риком підскочити. Чень Чжень погладив Бара по голові, і, набравшись сміливості, присів навпочіпки біля вовчого тіла. Він зміряв його довжину своєю великою п'яддю. Виявилося, що від кінчика носа до кінчика хвоста міститься дев'ять п'ядей, тобто, близько одного метра вісімдесяти сантиметрів. Це навіть на кілька сантиметрів більше за його зріст! Чень Чжень ледь не захлинувся холодним повітрям.

Старий Біліг посвітив ліхтариком на отару. Виявилося, що вовк таки відкусив і з'їв жирненькі хвостики трьох-чотирьох овець, тож їх зади були закривавлені, а цівки крові на них уже заледеніли. Старий сказав:

– Якщо вважати, що ми обміняли хвости цих овець на такого великого вовка, то ми – не в збитках.

Старий із Ченем удвох затягли важке вовче тіло до юрти, щоб сусідські собаки не погризли йому шкуру. Чень Чжень звернув увагу на те, що вовча лапа набагато більша за собачу. Він порівняв вовчу її із своєю долонею – лапа виявилась приблизно такою ж великою, як і його долоня, якщо не враховувати пальців. Тож не дивно, що вовки так стійко тримають рівновагу під час бігу по кам'янистій або засніженій рівнині.

Старий сказав:

– Завтра я навчу тебе білувати вовка.

Гасмаа винесла з юрти пів великої миски маслаків з обрізками м'яса у винагороду Бару й іншим собакам. Чень Чжень також вийшов за нею. Він обома руками гладив Бара по голові й широкій, як маленький столик на *кані*, спині. Бар з хрускотом розгризав маслаки і при цьому виляв хвостом на знак подяки. Чень Чжень не втримався, щоб не спитати Гасмаа:

– Ти щойно боялася?

– А як же, боялася, – відповіла вона, сміючись. – Боялася, що вовк розжене овець і я втрачу трудову одиницю. Я ж – голова виробничої групи! Ганьба мені була б, якби я втратила овець.

Гасмаа нахилилася і злегка поплескала Бара по голові, примовляючи: “*Сайн* (гарний) Бар! *Сайн* (гарний) Бар!” Пес відразу ж покинув свої маслаки й потягнувся головою до долоні господарки, заліз своїм носом їй у рукав і так радісно завиляв хвостом, що аж здійняв вітер. Чень Чжень відзначив, що голодний і змерзлий Бар все ж вище поцінував моральну винагороду господарки.

Гасмаа сказала:

– Чень-чень (Чжень), після Свята весни я подарую тобі гарне цуценя. Утримувати собаку – ціле мистецтво. Ти його вигодуєш, і він виросте таким, як Бар.

Чень Чжень подякував.

Увійшовши до юрти, він, усе ще під враженням, сказав:

– Ну я й злякався щойно!

– Я тільки взяв тебе за руку, як дізнався про це, – сказав Старий. – Чому б це вона тремтіла без упину? А якби потрібно було битися, ти б шаблю втримав? Якщо хочеш залишитися в степу, маєш бути сміливішим за вовка. Якось візьму тебе на полювання. Колись Чингізхан для свого війська спеціально обирав професійних мисливців.

Чень Чжень закивав головою:

– Я вірю, вірю... Якби Гасмаа сіла на коня і вступила в битву, то вона б перевершила Хуа Мулань... Це – здавна відома у ханьців жінка-воїн.

– Серед вас, ханьців, є трохи таких як Хуа... Хуа Мула (лань), а серед нас, монголів, таких, як Гасмаа, – повно, у кожній родині є, – і старий засміявся, хекаючи, мов старий вовк.

З тих пір, Ченю все більше хотілося наблизитися до вовків, спостерігати за ними, досліджувати їх. Він підспудно відчував, що степові вовки мають якийсь містичний зв'язок із людьми степу, тож тільки з'ясувавши все з вовками, можна зрозуміти таємничий монгольський степ і самих монголів. Але вовки монгольського степу були як раз найбільш містичною й невловимою ланкою у цьому ланцюгу. Чень Чжень сподівався збільшити свої безпосередні контакти з вовками, він навіть додумався, що можна роздобути собі вовчєня й власними руками виростити справжнього степового вовка, на якого завжди можна подивитись і якого завжди можна помацати. Коли йому спала ця думка, він спочатку аж сам злякався, але щоби ближче до Свята весни, то палкішим ставало його бажання мати вовчєня.

Старий Біліг був найвідомішим мисливцем в Орхонському степу. Однак, він дуже рідко ходив на полювання. А коли й ходив, то це було полювання на лисиць, але не на вовків. За ці два роки всі переймалися «культурною революцією», тож традиційне для степу напівкочове напівмисливське життя було порушене, ніби сніжна буря налетіла на отару овець і розігнала її. І тільки цієї зими, коли великі отари дзеренів перетнули кордон і вступили в Орхонський степ, Старий Біліг нарешті, можна сказати, дотримав слова і привів його з собою у це місце, звідки рукою подати до вовків. Це – дійсно було місце, де Старий випробовував його сміливість і підвищував його мудрість. І хоча Чень Чжень мав тут можливість ближче перетнутися зі степовими вовками, однак, це все-таки була ще не справжня битва.

Проте, він усе ще був надзвичайно вдячний Старому за його замисли й наміри.

Чень Чжень відчув, що Старий штовхає його ліктем у бік і вказує на схил. Чень Чжень швидко направив туди підзорну трубу й побачив, що велика отара дзеренів все ще похапцем скубе траву, однак один вовк вибіг за межі кільця оточення й побіг у західному напрямку до гір. У хлопця тьохнуло серце, і він пошепки спитав у Старого:

– Вони що, передумали нападати? Виходить, ми даром мерзли тут півдня?

Старий сказав:

Вони не можуть відмовитися від такої рідкісної можливості. Напевне, ватажок розцінив, що дзеренів дуже багато й послав цього вовка за підмогою. Така можливість зустрічається може раз на п'ять-шість років. Схоже, що апетит у вовчої зграї не маленький. Битва має бути великою. Все ж я не дарма узяв тебе з собою сьогодні. Почекай ще, у мисливстві можливостей чекають...